

AFGANISTANI KRIIS: VÕÕRAS MURE VÕI VÕIMALUS ÕPPIDA LAIAPINDSET RIIGIKAITSET?

IVO PEETS

Võtmesõnad: Afganistan, riigikaitse lai käsitus, laiapindne riigikaitse, riigikaitse arengukava, DOTMPLFI

Ülevaade. Artikkel on koostatud Sisekaitseakadeemias 11.02.2021 toimunud veebikonverentsi „Afganistani kriis: võõras mure või terendav sisejulgeolekuoht Eestile?” ettekannete ja arutelude põhjal, mida on sügavamalt avatud riigikaitse laia käsitluse raamistikus. Artiklis antakse ülevaade peamistest sündmustest, mis viisid Afganistani sõja ja sellele järgnenud pika konflikti puhkemiseni aastatel 2001–2021. Kirjeldatakse konverentsil esinejate esiletõstetud probleeme ja analüüsitakse nende mõju laiapindse riigikaitse valdkondade kaupa. Veebikonverentsil esinesid ettekannetega Jaak Aaviksoo, Kyllike Sillaste-Elling, Diana Marnot, Tarmo Miilits, Georg-Tomek Triškin ja Jaanus Piirsalu.

SISSEJUHATUS

Kuigi Afganistan (alates 2021. aasta augustist ametlik riiginimetus taas Afganistani Islami-emiraat) on pindalalt alles neljakümnes riik maailmas, on ta seejuures siiski pisut suurem Euroopa suurimatest, Prantsusmaast või Ukrainast. Hinnangud rahvaarvu kohta varieeruvad märkimisväärselt, kuna Afganistanis pole kunagi olnud kõikehõlmavat üleriigilist rahvaloendust. Olemasolevatel andmetel on Afganistani elanikkond nüüdseks vähemalt 38 miljonit. ÜRO andmetel on Afganistani elanikkonna kasvumäär praegu 2,3% aastas, mis teeb Afganistanist ühe kiiremini kasvava elanikkonnaga riigi maailmas. Rohkem kui 40% riigi elanikkonnast on praegu alla viieteistkümne aastased (Ühinenud Rahvaste Organisatsioon, 2019).

Etniliselt pole Afganistan kunagi olnud ühtne ning riigi etnolingvistiliste rühmade mitmekesisus on pikka aega olnud tülide ja poliitilise manipuleerimise allikaks. Riigi suurim etniline rühm, afgaani ehk puštu keelt kõnelevad puštunid on olnud domineeriv poliitiline jõud tänapäeva Afganistanis, kuid isegi kõige optimistlikumate hinnangute kohaselt moodustavad nad vaid umbes kolmandiku Afganistani elanikkonnast (Lee, 2018, p. 13). Puštunid koosnevad kümnetest ajalooliselt peamiselt Iraani kiltmaa idaosas, tänapäevaste Afganistani ja Pakistani aladel elanud hõimudest (Lee, 2018, p. 13). Esimene naaberriikidest sõltumatu Afganistani riik (Durrani ehk Afganistani impeerium) tekkis 1747. aastal. Selle kõrgajal kuulusid riigi koosseisu enamik tänapäeva Afganistanist ja Pakistanist, osa Iraanist, lisaks Afganistaniga piirnevaid alasid Türkmenistanist, Usbekistanist ja Tadžikistanist ning Loode-India. 19. sajandi algupoolel killunes riik hõimutülide ja välis-sekkumise tõttu ning muutus terveks sajandiks Inglismaa ja Venemaa vahel India pärast peetud suure mängu (ingl *Great Game*) puhveralaks. Inglismaa korduvad katsed Afganistani sõjaliselt alistada ei kulgenud kõige edukamalt, kuid aastatel 1878–1880 toimunud sõjaga saavutasid nad oma eesmärgi ja hakkasid kontrollima maa välispoliitikat. (Barfield, 2010, pp. 97–99, 111–163) Afganistan iseseisvus täielikult 1919. aastal pärast järjekordset Briti–Afganistani sõda, millele järgnevad aastakümned olid Afganistani praeguse olukorraga võrreldes stabiilsed: riigis tehti välisriikide abiga uuendusi, arendati infrastruktuuri ning astuti samm-sammult demokraatia poole. Pikk rahuperiood lõppes aastal 1973, kui riiki valitsenud monarhia kukutati ja Afganistanist sai vabariik. Viis aastat hiljem korraldas Afganistani kommunistlik partei Kabulis verise riigipöörde, mille tulemusena puhkes kodusõda ja võitlus kommunistliku valitsuse kutsutud Nõukogude punavägedega. (Tanner, 2002, pp. 221–241)

Endise kaitseministri Jaak Aaviksoo sõnul on Afganistanil rahvusvahelise terrorismi ajaloos maa vaesust ja kõrvalisust arvestades ebaproportsionaalselt suur roll. Ometi ei ole selles eeltoodut arvestades midagi imelikku, sest suur mäng jätkus külma sõja aegses vastasseisus. Kummaline on see, et afgaanide kätte antud relvadega Nõukogude impeeriumi ambitsioone nurjates jäi suurriikidel märkamata, et mänguplatsile on vargsi ilmunud uus

mängija – islamiäärmuslik liikumine Taliban. Selle võimuletulek ja järgnenud traagilised sündmused olid ennetatavad, kuid paraku eskaleerusid sündmused 2001. aasta 11. septembri Afganistanis baseeruva terroriorganisatsioon Al-Qaeda (AQ) rünnakuga Ameerika Ühendriikide linnade ja elanikkonna vastu, tuues vinduvasse konflikti kaasa järjekordse suurriigi ja sellega liidulepingutega seotud riikide rahvusvahelise koalitsiooni sissetungi.

Ameerika Ühendriikide välja kuulutatud terrorivastase sõja rahvusvahelise koalitsiooni eesmärgiks pärast 2001. aasta edukat sõjalist kampaaniat ja Talibani võimult kukutamist oli Afganistani riiklike julgeolekujõudude ülesehitamine terrorismivastase võitluse põhiraskuse ülevõtmiseks ning Ameerika ja liitlaste vägede korrastatud väljaviimise hõlbusdamiseks (Walther-Puri, 2021). Paraku oli USA juhitud rahvusvahelise koalitsiooni maa haldamiseks kavandatud sõjalisest ülemvõimust lähtuv lähenemisviis algusest peale täisprobleeme. Eksiti, millist tüüpi ja millises ulatuses sõjalist ja humanitaarabi Afganistani reorganiseerimiseks tegelikult vajati, arvestades selle inimressursside, loodusolude, geograafilise paiknemise ja vastasega. Seetõttu ei õnnestunud koostada toimivat kava, mis looks tingimused valitsusele ustavate ja toimivate relvajõudude moodustamiseks, mis suudaksid esmalt iseseisvalt vastu pidada ja seejärel edu saavutada otseses tegevuses Talibani võitlejate vastu. Need analüüsi- ja tegevuslüngad tulid paratamatult esile siis, kui Afganistani julgeolekujõud Talibani võitlejate surve all kiiresti ja täielikult lagunesid, ja seda vaid neli kuud pärast president Joe Bideni avaldust, milles teatati, et USA ja tema liitlased lahkuvad lähiajal Afganistanist (Walther-Puri, 2021).

Afganistani sõja 20 aasta jooksul muutus julgeolekuolukord Eesti ja kogu maailma jaoks. Selle aja jooksul sai Eestist ametlikult NATO liikmesriik ja Euroopa Liidu liige. Osaledes NATO sõjalistes operatsioonides, tõestas Eesti ennast kindla partnerina, kogedes võite ja kandes kaotusekoormat (Eesti kaotused missioonil olid 9 langenut ja 102 haavatut) koos liidu kõige suuremate riikidega (Puusepp, 2021).

Eesti suursaadik NATO juures Kyllike Sillaste-Ellingu sõnade kohaselt katsetasid Afganistani konfliktis osalevad riigid pikaleveninud sõja lõpetamiseks erinevaid koostöövorme ja abistamisviise. Kuigi lääneriikide toetatud Afganistani valitsus ei jäänud püsima, parandas konfliktis osalemine koostööd Euroopa Liidu riikide vahel ja on nüüdseks algatanud arutelud, kuidas vältida tulevikus Afganistanis tehtud vigade kordumist.

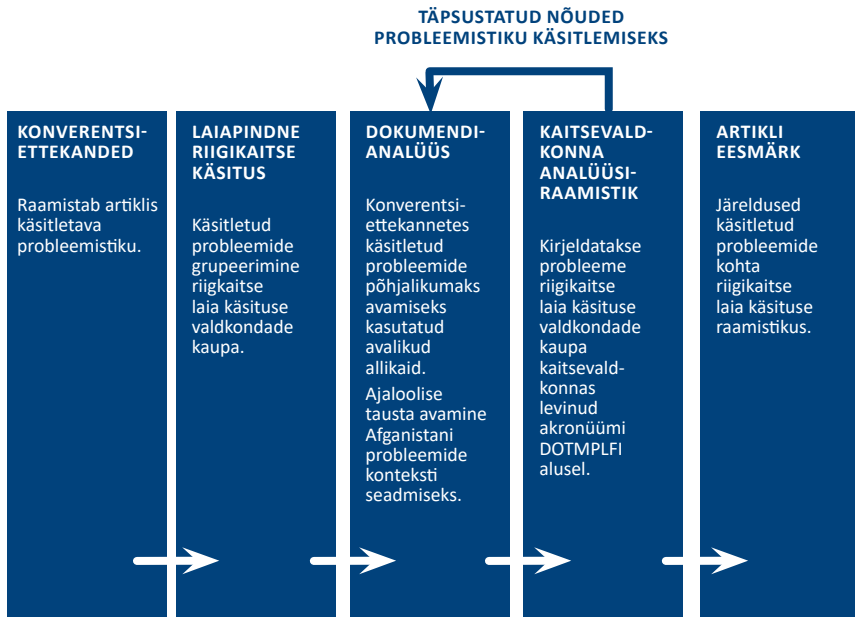
Paraku on Venemaa agressiooniga Ukraina vastu käivitud taas väga keeruline ja rohketeks eksimisevõimalustega protsess, milles igas otsuses võib peituda sõna otseses mõttes kogu maailma saatus. Võib-olla on just Afganistanis tehtud vigadest õpitud, sest Lääne demokraatlikud riigid ei ole kunagi varem olnud oma tegevuses nii ühtehoidvad ja otsusekindlad.

Kaitsepoliitika on Eesti jaoks nende 20 aasta jooksul toimunud avara julgeoleku lähenemisviisi ja riigikaitse laia käsituse omaksvõtmine, et lähtudes siseriiklikust laiapindsest

kaitsekontseptsioonis olla riigina valmis koos partneritega lahendama kõige erinõulise-
maid julgeolekuprobleeme, olgu need siis sõjalised ähvardused või looduskatastroofid.

Talibani võimule naasmisel oli viimast lihvi saamas praeguseks juba kinnitatud riigikaitse
arengukava aastateks 2022–2031. Valminud arengukava on oma olemuselt laiapindne
ning mõeldud väga erinevate julgeolekuohtude ennetamiseks ja tõrjeks valmistumisel.
Afganistanis toimunud sündmuste taustal on just nüüd asjakohane analüüsida saadud
kogemusi ja õppetunde, et hinnata nende sobivust järgmiste arengukavade koostami-
sel ja olemasoleva rakendamisel. Valede järelduste tegemise vältimiseks tuleb kindlasti
arvestada väga olulisi erinevusi Afganistani ja Eesti vahel.

Selle artikli laiem eesmärk on ergutada diskussiooni Afganistani kogemuse rakendamiseks
laiapindse riigikaitse raamistikus. Artikli piiratud mahu ja teema mitmekesisuse tõttu vaa-
deldakse selles vaid konverentsi ettekannetes esiletoodud Afganistaniga seotud problee-
mistikku, mis iseloomustab pigem teema nii-öelda jäämäe veepealset osa. Probleemide
valikud ja nende avamisel on eelkõige toetunud Sisekaitseakadeemia Afganistani-teemalise
veebiseminari „Afganistani kriis: võõras mure või terendav sisejulgeolekuoht Eestile?“ osa-
liste ettekannetele, mille tausta avamiseks on kasutatud asjakohaseid avalikult kättesaada-
vaid dokumente ning autori isiklikke teadmisi ja kogemust (vt joonis 1).

Joonis 1. Artikli koostamise kirjeldus (autori koostatud)

1. AFGANISTAN NSVL VÄGEDE LAHKUMISEST 1989. AASTAL KUNI TÄNAPÄEVANI

Aastatel 1993–1994 moodustasid Afganistani moslemivaimulikud ja üliõpilased, kes olid enamasti maalt pärit puštud, Talibani liikumise. Paljud olid endised nõukogudevastased võitlejad, keda tunti mudžahiididena ja kes olid pettunud kodusõjas eri mudžahiidide parteide vahel, mis puhkes pärast Nõukogude Liidu vägede lahkumist 1989. aastal ja sellele järgnenud postsovetliku valitsuse kokkuvarisemist 1992. aastal (CRS, 2021, p. 1).

Paljud liikumise liikmed olid õppinud Pakistani seminarides ja valisid mudžahiididest distantseerumiseks nimeks Taliban (puštu keeles „õpilane“). Pakistan toetas Talibani, kuna rühmitusel oli potentsiaali luua kord kaootilises Afganistanis ja muuta see Pakistani liitlaseks. Talibani konservatiivse ideoloogia tuginemine islami pärimuslikule seadusele ehk šariaadile ja tavad olid kooskõlas puštude hõimutraditsioonidega ja tulenesid osaliselt neist (CRS, 2021, p. 1). Ometi kaotas Taliban kiiresti rahvusvahelise ja siseriikliku toetuse, kuna rühmitus kehtestas oma kontrollitavates piirkondades ranged šariaadi reeglid ja seadused, lähtudes nendes oma tõlgendustest. Seaduste jõustamiseks rakendati karme karistusi, sealhulgas avalikke hukkamisi ja sandistamist. Televisioon, Lääne muusika ja tants olid keelatud. Naistel keelati koolis käimine ja väljaspool kodu töötamine, välja arvatud tervishoiu; abielurikkumise eest võis naist karistada hukkamisega.

Kuigi USA-l oli olnud suur roll Nõukogude Liidu vastaste mudžahiidide toetamisel, kahanes tema huvi Afganistani vastu oluliselt kohe pärast Liidu vägede väljaviimist. Jäi vaid vähene sõjaline abi rühmitustele ja sõjapealikele, kes jätkasid võitlust võimul oleva Afganistani valitsuse vastu. Kuna peaaegu kohe pärast selle langemist 1992. aastal algas kodusõda mudžahiidide rühmituste vahel, lõpetas USA igasuguse sõjalise ja majandusliku abi andmise Afganistani omavahel võitlevatele grupeeringutele ja sõjapealikele ning huvi piirkonna vastu kadus peaaegu täielikult (CRS, 2021, pp. 1–2).

1996. aastaks oli Kabul Talibani kontrolli all. Selleks ajaks olid suurt rahvusvahelist tähelepanu pälvinud laialdased inimõiguste rikkumised Afganistanis, sh naiste keeruline olukord. Keskseks probleemiks kujunes aga terroriorganisatsiooni Al-Qaeda (edaspidi AQ) baaside rajamine Afganistanis ja varjupaiga tagamine selle juhile Osama bin Ladenile, mis mõjutas oluliselt USA seisukohta Talibani suhtes (The 9/11 Commission, 2002, pp. 63–64). Bin Laden sõlmis liidu Talibaniga, andis rühmitusele miljoneid dollareid rahalist abi ja ka sõjalist toetust ning aitas Talibanil peaaegu kogu riiki vallutada. Vastutasuks pakkus Taliban turvalist varjupaika AQ terroristidele ja nende treeninglaagritele (The 9/11 Commission, 2002, p. 111).

1.1. Talibani sõjaline purustamine – vinduva konflikti algus

11. septembril 2001 korraldasid AQ terroristid USA-s terrorirünnakute seeria, milles hukkus ligi 3000 inimest. Pärast seda nõudis USA, et Taliban annaks üle AQ juhid ja sulgeks lõplikult terroristide väljaõppelaagrid. Talibani juhid keeldusid, viidates puštude traditsioonile ja Osama bin Ladeni külalise staatusele. 2001. aasta 7. oktoobril alustas NATO Ameerika Ühendriikide juhtimisel õhurünnakutega Talibani militaarstruktuuride vastu sõjategevust. Kaks nädalat hiljem alustati koos Talibani vastu võitleva usbekkidest, tadžikkidest ja hasaaridest koosneva Põhjaliiduga maismaaoperatsioone ning vallutas 13. novembriks Kabuli. Kui USA toetatud Afganistani väed lähenesid maa lõunaosas asu-vale Kandahāri linnale, Talibani liikumise sünnikohale, siis nõustusid selle juhid väidetava allaandmisega tingimusel, et tagatakse amnestia neile Talibani võitlejatele, kes panevad relvad maha. USA ametnikud lükkasid selle ettepaneku tagasi. (CRS, 2021, p. 3) See oli viga, sest amnestianõude tagasilükkamine ja läbirääkimiste katkestamine pigem aitas Talibanil ellu jääda, kuna paljud Talibani võitlejad leidsid peavarju Afganistani kaugetes maapiirkondades või põgenesid Pakistanis.

2001. aasta detsembris valisid Afganistani delegaadid Hamid Karzai riigi ajutise valitsuse juhiks, mis tähistas Talibani-järgse valitsemise algust. Afganistani hõimuvanemate suurkogul (*loya jirgas*), mis valis Karzai presidendiks, ei osalenud ükski Talibani esindaja, mis tähendas Talibani leppimatu vastuseisu algust vast loodud valitsusega (Field & Ahmed, 2011, pp. 5–8). Afganistani uue valitsuse loomine tähistas NATO vägede ja nende rahvusvaheliste partnerite jaoks uue suure missiooni algust – kohustus kaitsta ja arendada kohalike tavade kohaselt võimule seatud valitsust ning luua selle toetuseks lojaalsed ja võitlusvõimelised julgeolekujõud.

Kõigest hoolimata suutis aga Taliban juba 2005. aastaks oma hajutatud väed puštude aladel Ida- ja Lõuna-Afganistanis, samuti piiri taga Pakistanis uuesti koondada. Taliban tõlgendas NATO jätkuvaid sõjalisi operatsioone Afganistanis sõjalise okupatsioonina ja iseloomustas Afganistani valitsust kui võõrvõimude marionetti. Talibani kasvava mõjuvõimu ja aktiivse sõjalise tegevuse tõttu suurendati järk-järgult Afganistanis paiknevat NATO vägesid, mille hulk aastatel 2010–2011 ulatus ajutiselt üle 130 000 sõduri. Vägede arvukuse suurendamisega loodeti tagada Talibani kiire alistamine ja võitluse lõpetamine 2014. aasta lõpuks. Kuigi vägede arvukuse järsu tõusuga kaasnes vaieldamatu sõjaline edu ja Talibani mõjuvõimu nõrgenemine, oli 2010. aastaks selge, et sõjalised vahendid üksi ei suuda seda konflikti lahendada. Ometi nurjusid rahvusvahelise koalitsiooni katsed relvarahu sõlmimiseks, sest Talbian keeldus Afganistani valitsusega läbirääkimistest. (CRS, 2021, p. 4)

2011. aastast alates alustati julgeolekukohustuste järkjärgulist üleandmist Afganistani relvajõududele, mille eesmärk oli NATO vägede hulga vähendamine ja sõjaliste ope-

ratsioonide lõpetamine 2014. aasta lõpuks. See tähendas rahvusvahelise sõjalise operatsiooni International Security Assistance Force (ISAF) lõppemist. Liitlaste kohalolek Afganistanis jätkus alates 2015. aastast mittelahingulise rahvusvahelise operatsiooniga Resolute Support Mission (RSM), mille ülesanne oli Afganistani julgeolekujõudude toetamine oma ülesannete iseseisval täitmisel (CRS, 2021, pp. 4–5).

1.2. Afganistanist lahkumine

2016. aasta keskpaigal valiti USA presidendiks välismissioonidesse skeptiliselt suhtuv Donald Trump (presidendi ametiaeg 2017–2021), kes oli Talibani-vastaste sõjaliste edusammude puudumise tõttu pettunud ning andis käsu pidada ametlikke ja otseseid USA ja Talibani kõnelusi Afganistani valitsuse osaluseta (CRS, 2021, p. 6). 2020. aasta veebruaris allkirjastasid Ameerika Ühendriigid ja Taliban ametliku kokkuleppe, millega Ühendriigid kohustusid viima Afganistanist välja kõik oma väed, töötajad ja mittediplomaatilised tsiviilised, vähendades sõjalisi jõude 2020. aasta jooksul kuni täieliku lahkumiseni 2021. aasta aprilli lõpuks. Vastutasuks võttis Taliban kohustuse takistada mis tahes rühmitusi, sealhulgas Al Qaeda, ähvardamast USA-d või selle liitlasi. See kohustus ei laienenud aga Afganistani valitsusvägede ja valitsusasutuste vastu suunatud rünnakutele ja vägivalle, mille arv ja jõhkru perioodi jooksul hoopis märgatavalt kasvas. (CRS, 2021, pp. 6–7)

Tehtud otsustega varises aga täielikult kokku kaardimajake, mille ehitamiseks oli kulunud paarkümmend aastat. Katastroofi põhjusteks olid süstemaatilised ebaõnnestumised nii tsiviil- kui ka sõjalises valdkonnas (SIGAR, 2021, pp. 1–7). Tegemist oli koguni kahepoolse läbikukkumisega, mille põhjustas USA ja rahvusvahelise koalitsiooni suutmatuse anda objektiivne ja adekvaatne hinnang nii Afganistani valitsuse ja kaitsejõudude tegelikule suutlikkusele kui ka Talibanist lähtuva ohu kohta.

Enamik NATO liitlasi ja teisi USA partnereid viisid oma väed 2021. aasta juuliks riigist välja. 2021. aasta mais alanud Talibani kiire edasitung kulmineerus Kabuli vallutamisega augustis ja USA jaoks erakorralise evakatsiooniga Afganistanist (CRS, 2021, p. 8). Sai selgeks, et USA Afganistani strateegia ei suutnud kampaania lõpul koondada piisaval määral vahendeid ega loonud tingimusi sõja kaootiliseks kujuneva lõpu vältimiseks, mis kulmineerus Afganistani relvajõudude täieliku hävingu ja kahe aastakümne vältel toetatud valitsuse kokkuvarisemisega (Kissinger, 2021).

Mõne analüütiku arvates oleks USA võinud lepingut eirata ja jätta riiki siiski väikese, kuni paarist tuhandest sõdurist koosneva väe, et hõlbustada Afganistani-sisese rahulepingu sõlmimist. Selle seisukoha kohaselt oleksid selliste jõudude säilitamise kulud, võrreldes Afganistani valitsuse kokkuvarisemisega seotud julgeolekuriskidega, olnud tühised (CRS, 2021, p. 8).

2. AFGANISTANI MURDNUD JULGEOLEKUPROBLEEMID

Traditsiooniliselt on julgeolekut seostatud eelkõige riigiga ja mõistetud seisundina, milles selle elanikud võivad end tunda turvaliselt ja kaitstult. Kaitstud olla tähendab, et riiki ei ähvarda väline surve ja sisemist elu iseloomustab poliitilise süsteemi autonoomsus ja stabiilsus.

Afganistani ülesehitamise visioonis, mis on kirjeldatud riigi esimeses kinnitatud arengustrateegias, kirjeldati riigikorraldust lähtudes *daira-yi' idalat'* ist ehk islami õiguskorralduse ja kohaliku tavaõiguse põhimõtetest (GIRA, 2005, p. 14). Sellise lähenemisviisi kohaselt sõltub riigi julgeoleku tagamine relvajõududest, kuid neid ressursse, mida valitsus vajab, saab hankida ainult koos kogu Afganistani heaolu ja arenguga. Jõukus ja areng sõltuvad omakorda õiglusest ja heast valitsemistavast. Islami õpetused seovad õigluse õigusriigiga, mis tähendab head valitsemist koos teede ehitamisega ja hooldamisega, hoides need reisisjate ja kaubanduse jaoks ohutuna, ning melioratsioonirajatiste ehitamisega, et muuta põllumehed tootlikumaks. Sellele lisanduksid ausate kaalude ja mõõtude tagamine, vaidluste õiglane lahendamine ning vaeste ja nõrkade kaitsmine (GIRA, 2005, pp. 14–15).

Ülesehitamist aitas korraldada rahvusvaheline koalitsioon, mille ametlik eesmärk oli Afganistani julgeoleku tagamisele läheneda ülaltoodud põhimõtetest lähtudes laiapindiselt ja komplekselt (Stavridis, 2011; Gross, 2009, pp. 9–11). Paraku keskenduti tegelikult üksnes maa sotsiaalse arendamisega tegelevate suundadega võrreldes eeliseisundi pärvinud valdkondadele. Erilist rõhku pandi seejuures riigi julgeolekujõude arendamisele, et viia need tasemele, mis tagaks valitsusele võimu kogu riigis ja eduka iseseisva võitluse Talibaniga. Selle tagajärjel tekkisid aga paratamatult raskused maa sotsiaalseks arenguks vajaliku Afganistani ülesehitamise strateegia kujundamisel ja kavandatu elluviimisel. Selle lisandus kesine arusaam kohalikest oludest ja riigis üldlevinud korrupsiooni mõjust, mis põhjustas sageli muutuvaid või ainult osaliselt elluviidud plaane ning pärssis koostööd Afganistani valitsusega (SIGAR, 2021, pp. 1–7; Kissinger 2021).

Afganistani olukorda kirjeldavatest ametlikest dokumentidest ja konverentsi ettekanne- test selgus, et võrreldes arengutega Eestis ilmnesid Afganistanis väga tõsised probleemid kõikides riigikaitsevaldkondades, mistõttu see ei olnud viimase 20 aasta jooksul kunagi riik, kus elanikud oleksid võinud ennast turvaliselt ja kaitstult tunda. Tagajärjeks oli Afganistani valitsuse isoleerumine rahvast ja kokkuvarisemine, mis toimus just nimelt nende samade riigi julgeolekujõudude täieliku hävingu tõttu, hoolimata sellest, et nende rahastamine ja ülesehitamine oli rahvusvahelise koalitsiooni põhieesmärk.

2.1. Afganistani probleemide kirjeldamine laiapidse riigikaitse raamistikus

Kuigi rahvusvahelise koalitsiooni algne eesmärk oli kogu Afganistani riikliku infrastruktuuri ja maa majanduse uuendamine, keskenduti tegelikkuses eelkõige julgeolekujõudude väljaarendamisele, milles nähti peamist jõudu maa julgeoleku tagamisel. Selle tulemuseks oli kaugenemine riigikaitse laiapidse käsituse printsiipidest koos kõigi tagajärgedega.

Erinevalt Afganistanist püsib Eesti oma julgeolekupoliitikas riigikaitse laia käsituse printsiipidel, mis koondab sõjalised ja mittesõjalised võimed, tegevused ja ressursid nii avalikust, era- kui ka kolmandast sektorist (Riigikantselei, 2017, lk 3). Riigikaitse laia käsituse kohaselt jaguneb riigikaitse erinevate ohtude vastu võitlemiseks valmistumisel viieks tegevusvaldkonnaks (joonis 2), mis moodustavad kokkuvõtvalt riigikaitse terviku (Riigikantselei, 2021, 9).

Sõjaline kaitse

Tegevussuund hõlmab iseseisva kaitsevõime arendamist ja tagamist ning NATO kollektiivkaitse rakendamise võimaldamist. Sõjalise kaitsega tagatakse piisavad võimed riigi suveräänsuse kindlustamiseks ning sõjalise rünnaku ennetamiseks, tõkestamiseks ja tõrjumiseks.

Sisekaitse

Tegevussuund hõlmab avaliku korra ja põhiseadusliku korra kaitse tagamist, vastuluuret, piiri valvamist, elanike ja oluliste objektide kaitset. Sisekaitse tegevussuuna fookus on Eesti põhiseadusliku korra ja iseseisvust ähvardavate ohtude ennetamisel ja lahendamisel, seejuures on eesmärgiks kriisi lahendamine nii, et sündmused eeskaleeruks sõjaliste tegevusteni.

Riigi ja ühiskonna kerksus

Tegevussuund hõlmab riigikaitse juhtimist, riigi ja ühiskonna toimimist, sealhulgas elutähtsate teenuste või muude oluliste teenuste toimepidevuse tagamist kriisis, kus riigi julgeolek on ohustatud. Samuti kuuluvad tegevussuuna alla elanike kaitse riigikaitse kriisi korral, tsiviilsektori toetus sõjalisele kaitsele ja tsiviilariistu sõjalise liigipäasetavusega (sõjalise mobiilsusega) seotud tegevused.

Strateegiline kommunikatsioon

Tegevussuund hõlmab Eesti ühiskonna ja liitlaste toetuse hoidmist Eesti põhiseaduslikule korrale. See tähendab selliste ühiskondlike konfliktide ärahoidmist ja maandamist, mis aitaksid kaasa vaenlase eesmärkide saavutamisele, ohustaksid Eesti põhiseadusliku korra kaitset ning õõnestaksid Eesti kuvandit nii riigisiselt kui ka rahvusvaheliselt.

Rahvusvaheline tegevus

Tegevussuund hõlmab Eestile riigikaitse kriisi korral igakülgse rahvusvahelise toetuse tagamist.

Joonis 2. Riigikaitse laia käsituse tegevusvaldkonnad (Riigikantselei 2021, lk 9)

Järgnevalt on kirjeldatud laiapindse riigikaitse viie tegevusvaldkonna alusel valik probleeme, mis võisid põhjustada Afganistani riigi kokkuvarisemise. Probleemid on valitud seminaril toimunud ettekannete ja arutelude põhjal ning neid on täiendatud USA juhitud Afganistani ülesehituse inspektoriteenistuse (Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR, 2021)) ja Kongressi teadus- ja uurimisteenistuse (Congressional Research Service (CRS, 2021)) kokkuvõtete alusel. Sõjalise kaitse, sisekaitse, riigi ja ühiskonna kerksuse valdkonda on kirjeldatud kokkuvõtva tabelina akronüümi DOTMPLFI alusel. Strateegilise kommunikatsiooni ja rahvusvahelise tegevuse kohta tabelit ei koostatud, sest konverentsi ettekannete käigus ei käsitletud neid valdkondi piisavalt detailselt, autoril ei ole nendes valdkondades sügavaid erialateadmisi ja need on artikli piiratud mahu tõttu sobivad pigem detailsemaks avamiseks edasipidistes uuringutes.

2.1.1. Sõjaline kaitse

Sõjalise kaitse tegevusvaldkonna peamine eesmärk on arendada iseseisvat kaitsevõimet, hoida kaitsevalmidust ja tagada heidutus ning fikseerida riigi sõjalise kaitse toetuseks kasutatavad tsiviilressursid; täiendada ja kontrollida nende kasutamise protseduure ja reegleid (Riigikantselei, 2021, lk 11).

Oma ettekandes „Talibani ilmutus ja strateegiline vaade julgeoleku olukorrale“ kirjeldas Jaak Aaviksoo, et suurte mässudega silmitsi seisvate valitsuste ja sõjaliste jõudude ootamatut kokkuvarisemist on juhtunud ka varem. Sellised kollapsid on harva olnud selgelt etteaimatavad ja lõpp saabub ootamatult. Tegelik kokkuvarisemisprotsess on sageli olnud pigem järskudes muutustes juhtide, komandöride ja julgeolekujõudude arusaamades ja hoiakutes, mitte mõõdetavates põhjustes või lahingute otseses tagajärjes. Äkiline kollaps on ettenägematus, mis on sageli võimalik, kuid mitte tingimata realiseeruv. See on tegurite kombinatsioon, mis muudab tõenäolise tegelikuks ega ole midagi, mida asjaosalised saaksid ette näha, enne kui teatud sündmus aset leiab.

Tarmo Miilits kirjeldas, kuidas Afganistani julgeolekujõudude ülesehitamine algas varsti pärast Talibani võimult kukutamist äärmiselt keerulistes tingimustes, peaaegu nullist. Samas olid ootused relvajõududest ja politseist koosnevatele Afganistani julgeolekujõududele tohutud ja nende ees seisvad ülesanded väga suured. Seati eesmärgiks, et Afganistani julgeolekujõud võtavad järk-järgult üle kõik rahvusvahelise koalitsiooni ülesanded. Eeldati, et nad hakkavad oma ülesandeid täitma järjepidevamalt ja efektiivsemalt juba sel põhjusel, et see on nende riik ja kaitset vajavad nende endi kaasmaalased. Ometi see nii ei juhtunud.

Afganistani arengud olid aeglased, sest riigis oli pidev sõjaline konflikt. Julgeolekusektori ülesehitamine toimus samal ajal aktiivse võitlusega valitsusvastaste jõudude ja rahvusvahelise terrorismiga. Ehkki ajuti olid julgeoleku makrostruktuurid enam-vähem paika

saanud ja saavutanud esmase stabiilsuse, ei olnud Afganistanis võimalik leida rahulikku aega, mis oleks võimaldanud süsteemselt ja põhjalikult tegeleda relvajõudude või poliitsei värbamise ja väljaõppega.

Afganistani armee ja õhuvägi tegi liiga vähe edusamme vägede loomisel, mis saaksid tegutseda ilma USA ja välismaiste töövõtjateta nii lahingutegevuses kui ka varustuse hooldamisel. Afganistani armee oli varustatud süsteemide ja relvadega, mis olid liiga keerulised personali jaoks, kellel puudus tehniline haridus, kokkupuude moodsate seadmete ja tööriistadega ning sageli ka funktsionaalne kirjaoskus (Cordersman, 2021, pp. 8–9). Nii Nõukogude liit kui ka NATO ehtasid Afganistani jaoks armeesid, mis olid liiga suured ja tehniliselt keerukad. Nõukogude võim püüdis luua vähemalt 220 000- ja NATO 195 000-mehelise koosseisuga relvajõude. Suurte arvuliste näitajate poole püüdes halvenes paratamatult üksiku sõduri ja allüksuste kvaliteet, kokkuvõttes aga kogu armee võitlusvõime (Willasey-Wilsey, 2021).

Seega võivad lühiajalised ja suured investeeringud, mis lähtuvad liiga ambitsioonikatest plaanidest ega võta arvesse kohalikke olusid ja traditsioone, tekitada pahatihti vaid lisaprobleeme. Afganistani julgeolekujõudude varustus, relvastus ja tehnika ületas Talibani oma nii kvantiteedilt kui ka kvaliteedilt mitu korda, kuid võitlusmoraal ja -oskused jäid endiselt kesiseks, sest püstitatud ambitsioonikate ülesannete täitmiseks nappis alaliselt piisavalt väljaõpetatud koosseisu.

Tabel 1. Sõjalise kaitse DOTMPLFI analüüs (autori koostatud)

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Doktriin (<i>doctrine</i>)	Afganistani relvajõudude ülesehitus ja nõuded kujundati rahvusvahelise koalitsiooni nõuandjate poolt ja lähtus NATO riikide standarditest. Relvajõudude rolli Afganistanis nähti eelkõige mässutõrje operatsioonide läbiviimiseks.	Doktriin tulemusena kujundati Afganistani relvajõud sarnaselt NATO liikmesriikides olevatele. Tulemuseks loodi Afganistani valitsusele üle jõu käiv relvajõudude mudel, mis oli alaliselt tugevas sõltuvuses rahvusvahelisest koalitsioonist.
Organisatsioon (<i>organization</i>)	Relvajõudude organisatsioon ja ettenähtud võimed lähtusid NATO standarditest ja püstitasid väga kõrged nõuded Afganistani relvajõududele nende loomisel ja mehitamisel.	Relvajõud koosnesid tehniliselt keerukatest süsteemidest ja seadsid kõrged nõuded logistikale. Relvajõudude organisatsiooni mehitamiseks puudus kvalifitseeritud isikkoosseis ja abi korras saadud tehnika ülalpidamiseks vajalik ressurss.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Väljaõpe (<i>training</i>)	Väljaõppe nõuded tänapäevaste relvasüsteemide ja tehniliste vahendite ning nende koostoimes kasutamiseks üksuse koosseisus seadsid kõrged nõuded. Väljaõppe läbiviimisega samal ajal pidid Afganistani relvjõud korraldama sõjalisi operatsioone Talibani vastu.	Individuaal- ja kollektiivse väljaõppe nõuded olid Afganistani armeele liiga kõrged. Kuna üksused olid alaliselt seotud sõjaliste operatsioonidega, oli keeruline korraldada nõuetekohast väljaõpet. Väljaõppe tõhusust pärssis isikkoosiseu halb kvaliteet, sh Afganistani madal haridustase ja puuduv koostöökuatuur.
Varustus (<i>material</i>)	Relvajõudude relvastus, tehnika ja varustus koosnes peamiselt rahvusvahelise koalitsiooni poolt abi korras eraldatud vahenditest.	Vahendite mitmekesisus muutis nende kasutamise vähetõhusaks, sh muutus nende vahendite alalhoidmine ja logistika korraldamine Afganistani relvajõududele iseseisvalt üle jõu käivaks.
Personal (<i>personnel</i>)	Relvajõudude isikkoosesis oli mitmekesine, üldine haridustase madal. Isikkooseseu voolavus oli alaliselt suur, planeeritud struktuuride täitmine nõudis pidevat ja ulatuslikku värbamist.	Struktuurid olid pidevalt alamehitatud, mille tõttu värvati üksustesse isikuid, kes ei vastanud füüsiliselt ja vaimselt püstitatud nõutele. Halvimatel juhtudel sattusid üksustesse ka valitsusele mittelojaalsed isikud, kes korraldasid Talibani toetuseks veriseid siserünnakuid, lõhkudes tugevalt üksuste moraali. Etniliste gruppide vahel püsisid vastuolud ja see võis lisaks pärssida üksuste sidususe kujunemist.
Juhtimine (<i>leadership</i>)	Juhtide valikul domineerisid hõimusuhted. Korruptsioon oli juhtivate ametikohtade jagamisel üldlevinud.	Juhtideks said isikud, kellel puudus vajalik ettevalmistus ja iseloomuomadused. Korruptsiooni tõttu oli ametikohti võimalik osta, probleemiks võis kujuneda ka palkadeks või varustuse soetuseks mõeldud raha vargused juhtide poolt. Pärssis oluliselt võitlusvõimeliste üksuste kujunemist, nõrgestas valitsuse autoriteeti.
Taristu (<i>facilities</i>)	Afganistanis puudus sobiv taristu planeeritud sõjaliste võimete loomiseks ja alalhoidmiseks. Rahvusvahelise koalitsiooni loodud taristu oli kõrgete ülalpidamiskuludega ja lähtus sageli eelkõige koalitsioonivägede vajadustest.	Taristu ülalpidamiseks ja nõuetekohaseks rakendamiseks puudusid Afganistani valitsusel vahendid või need kadusid korruptsiooni tõttu. Rahvusvahelise koalitsiooni lahkumisel koormas üle antud taristu Afganistani relvajõudusid, sundides neid hulgaliste sõjaliste objektide vahel oma piiratud jõude hajutama. See muutis Afganistani relvjõud passiivseks ja haavatavaks sihtmärgiks Talibani rünnakutele.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Koostöö-võimelisus (<i>interoperability</i>)	Koostegevusvõime Afganistani relvajõududes sõltus rahvusvahelise koalitsiooni sõjaliste nõuandjate ja koalitsiooni sõjaliste üksuste tegevusest.	Afganistani üksuste omavaheline koostöö oli läbivalt kehv. Eelkõige kõrgemal taktikalisel ja operatsioonide tasandil ilmnes pärast rahvusvahelise koalitsiooni lahkumist, et just nemad sidusid Afganistani relvajõud tervikuks. Nende üksuste ja toetuse kadumisel kannatas väga ulatuslikult Afganistani üksuste koostegevusvõime.

2.1.2. Sisekaitse

Valdkond hõlmab avaliku korra ja põhiseadusliku korra kaitse tagamist, vastuluuret, piirivalvet, elanike ja oluliste objektide kaitset. Sisekaitse keskendub põhiseaduslikku korda ja iseseisvust ähvardavate ohtude ennetamisele ja lahendamisele, seejuures on eesmärk kriisi lahendamine nii, et sündmused ei eskaleeruks sõjalise tegevuseni. (Riigikantselei, 2021, lk 9)

Afganistani näitel oli sisekaitseülesannete täitmine läbivalt keerukas, sest enamiku rahvusvahelise koalitsiooni toetatud valitsuse valitsemisperioodist toimus riigis väikese intensiivsusega Talibani korraldatud sõjaline tegevus.

Käsitledes Afganistani valitsust, valitsusvägesid, sh politseid, nentisid Tarmo Miilits ja Georg-Tomek Triškin, et Talibani võitu ning valitsuse ja selle vägede äkilist kokkuvarisemist põhjustanud faktoritest ei olnud puudust. Kollapsi põhjusi tuleb vaadelda kahe aastakümne pikkuse perioodi perspektiivis, mis ulatuvad tagasi USA jõupingutuste algusesse Afganistanis tõhusa valitsussüsteemi ja julgeolekujõudude loomiseks ning need ei olnud kindlasti mitte hiljutiste arengute, lahingute või poliitiliste otsuste tulemus.

Näiteks dokumentides kasvas Afganistani julgeolekujõudude arv pärast 2020. aasta veebruari rahulepingut. Selleks ajaks koosnesid Afganistani julgeolekujõud ligikaudu 40% ulatuses Afganistani riiklikust politseist, mille liikmete väljaõppe kvaliteet oli ebahütlane. Koosnedes suures osas tavapolitseist, ei olnud nad ettevalmistatud täitma poolsõjalist rolli ega kaitsma neile määratud piirkondi parema sõjalise kogemusega Talibani grupeeringute eest (CSR, 2021; Cordersman, 2021, p. 7). Riiklik politsei võitles vapralt kuni USA vägede väljaviimise alguseni. Moraalne varing toimus koos Talibani tegevuse hoogustumisega, mille tulemusena suurenes nii deserteerumine kui ka poolte vahetamine.

Tarmo Miilitsa hinnangul oli kohalike elanike toetus politseile üldiselt väike, kuna korruptsiooni tõttu langesid politsei väljapressimise ja repressioonide ohvriteks need samad inimesed, keda politsei pidi kaitsma.

Tabel 2. Sisekaitse (autori koostatud)

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Doktriin (<i>doctrine</i>)	Politseijõud moodustati riigi põhiseadusliku korra tagamiseks, millele lisandusid sõjalised ülesanded Talibani mõjutatud piirkondades korra taastamiseks.	Politseijõudude mudeli väljaarendamiseks puudus sobiv keskkond, kuna politseijõud pidid alaliselt täitma sõjalisi ülesandeid. Väga vähestes Afganistani piirkondades olid tingimused täidetud, mis oleks politseil võimaldanud ennetada olukordade eskaleerumist sõjalise tegevuseni.
Organisatsioon (<i>organization</i>)	Politseijõud olid korraldatud poolsõjaväelisel. Organisatsioon oli kujundatud sisekaitse-ülesannete täitmiseks, milleks moodustati mitu autonoomset tugevat struktuuri.	Politseijõud olid alaliselt alamehitatud ja ebapiisavalt rahastatud, mida süvendas eri struktuuride omavaheline nõrk koostöö või isegi konkurents. See süvendas korrupsiooni vohamist, mistõttu muutus politsei kohalike jaoks äärmiselt ebausaldusväärseks ja kohati ka vihatuks.
Väljaõpe (<i>training</i>)	Politseijõudude omandamisel olid lisaks vajalikud sõjaväelised oskused. Politseijõudude suure nõudluse ja kiire kasvu tõttu oli järeleandmised väljaõppes pigem reegel kui erand.	Politseinike väljaõpe oli alaliselt väga vahelduva ja halva kvaliteediga, mis ei valmistanud neid piisavalt ette ülesannete täitmiseks. Selle tulemusena oli politsei oma ülesannete täitmisel vähetõhus ja ebaprofessionaalne, eelkõige suhtluses kohalike elanikega. Vähesed sõjaväelise väljaõppe tõttu olid eksemplid surmava jõu kasutamisel tavalised.
Varustus (<i>material</i>)	Masinad ja sõidukid olid peamiselt kerged ja soomustamata. Relvastus ja varustus oli võrdväärne näiteks kergejalaväes kasutatavaga.	Logistiline toetus oli läbivalt probleemne, puudus kütus ja varuosad masinate käigus hoidmiseks. Probleemid politseinike isikliku ja erialase varustusega. Vahendite nappus sundis politseinikke sageli kohalikke inimesi rõõvima.
Personal (<i>personel</i>)	Organisatsioonis ettenähtud maht sundis politseinikke värbama kiirendatud tempos.	Struktuurid olid alaliselt alamehitatud, mille tõttu värvati üksustesse isikuid, kes ei vastanud füüsiliselt ja vaimselt püstitatud nõutele. Probleemid olid sarnased relvajõududes esinevatega.
Juhtimine (<i>leadership</i>)	Kõrged nõuded eri tasandite juhtidele. Juhtivate ametikohade määramisel lähtuti etnilistest teguritest.	Keskmine juhtide tase oli väga kõikuv. Domineerisid isiklikud suhted ja korrupsioon. Pidurdas oluliselt terviklike üksuse tekkimist. Politsei autoriteet elanikkonna hulgas oli madal, politseijuhtide korruptiivne tegevus võõrandas neid elanikkonnast ja pärssis ülesannete täitmist.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Taristu (<i>facilities</i>)	Politseile rajati vajaminev taristu rahvusvahelise koalitsiooni vahenditega, lähtudes eelkõige planeeritud, mitte organisatsiooni reaalsest vajadusest ja Afganistani politsei võimekusest taristut rakendada.	Taristu haldus muutus politseile koormavaks. Politseile rajatud objektide hulk ületas reaalse kasutamisevõimekuse.
Koostöö- võimelisus (<i>interoperability</i>)	Politseijõudude organisatsioon oli killustunud mitme ametkonna vahel.	Koostöö eri politseiorganisatsioonide vahel oli puudulik, keeruline oli koostöö ka teiste julgeolekujõududega. Sagedased olid vastuolud ja omavaheline konkurents.

2.1.3. Riigi ja ühiskonna kerksus

Mida ühtsem ja ühiseid väärtusi järgiv on ühiskond, seda vähem mõjutatav see on ja seda vähem on vastuvõtlik julgeolekuohtudele. Mida suurem on elanike usaldus riigi vastu, seda kerksem on ühiskond. Usaldus suureneb sedamööda, kuidas riik oma elanike käekäigu eest vastutust võtab ning julgeolekuohtude ja riskidega toimetulekuks valmistub. Ühiskonna väärtushinnangute ja ühiskonda panustamise valmisoleku kinnistamisel on tähtis strateegiline kommunikatsioon (Riigikantselei, 2017, lk 18–19).

Mõju paigutamisel Eesti konteksti tuleb hinnata, kuivõrd sidus oli Afganistani riik ning millised kombid ja teguviisid leidsid heakskiitu. Diana Marnot kirjeldas oma ettekandes puštunite traditsioonilist elulaadi ja kombestikku ning selle mõju Afganistani valitsemisele, kus kõik tegevused olid rangelt reeglistatud ja kontrollitud. See tähendas ühelt poolt usumatut külalislahkust, kui samavõrra verist kättemaksu reeglite eiramisel. Traditsioonid ja rahvusvaheliselt tunnustatud käitumis- ja õigusnormid leidsid selletõttu sageli ennast vastaspooltelt, mis võis sageli põhjustada täiendavat ebastabiilsust riigis ja väljendus lõpuks riigi võimetuses enda kehtestamisel.

Afganistani uue valitsuse halb juhtimine tsiviilelu kõigil tasanditel, mis sai alguse pea-aegu kohe pärast võimu ülevõtmist Talibanilt, takistas tõhusate Afganistani riigikaitse- ja julgeolekujõudude loomist vähemalt sama palju, kui mis tahes sõjalised vead. Paljuski oli Afganistani valitsuse tsiviil- ja sõjalise valdkonna poliitika, korrupsioon ja ebakompetentsus valitsusele vähemalt sama tõsine vaenlane kui Taliban (CRS, 2021; Cordersman, 2021, p. 5). Laiemas plaanis jäi Afganistani valitsus sõltuvaks välisabist ligikaudu 80% ulatuses oma sissetulekust, seejuures kujunes narkokaubandus Afganistani üheks tähtsamaks, võib-olla isegi peamiseks sissetulekuallikaks ning oopiumimoon ja hašiš Afganistani kaubamärgiks ja tähtsaimaks ekspordiartikliks. Valitsus raiskas suure osa rahast ülepaisuta-

tud ja korrumppeerunud struktuuri ülalpidamiseks, samal ajal kui Taliban sai rahastada oma operatsioone palju odavamalt, hankides vahendeid kohalikest allikatest, narkokaubandusest ja väljapressimisest (nt inimröövid) ning kulutades peaaegu kogu raha oma eesmärkide saavutamiseks (šariaadi kehtestamine vallutatud piirkondades jms) ning sõjalistele operatsioonidele (SIGAR, 2021).

Olukorra muutis keerukamaks väliste osapoolte vahel valitsevad sügavad lõhed. USA, teiste doonorriikide ja ÜRO Afganistani abimissiooni tsiviil- ja sõjalise abi jõupingutusi ei koordineeritud korralikult ning jõupingutused integreeritud tsiviil-sõjaliste plaanide loomiseks ei olnud piisavalt tõhusad. USA rääkis laiapidse valitsetuse (ingl *whole of government*) plaanidest, kuid ei jõudnud selle rakendamiseni. Tsiviilabi rahastamine kasvas aastatel 2004–2011 tohutult ja kuigi seda hiljem kärbiti, jätkus hiiglaslik rahavoog Afganistani valitsusele nii tsiviil- kui ka sõjalistele projektidele peaaegu sõltumata sellest, kui hästi need Afganistani vajadusi rahuldasi. Selle tõttu ei suutnud Afganistani valitsus välja arendada vajalikul tasemel poliitilist ühtsust, mis tõi kaasa palju ebaõnnestunud arengupüüdlusi ning aitas kaasa üldise vaesuse pidevale kasvule ja Afganistani tsiviilelu paljude valdkondade toimimise halvenemisele – eriti pärast 2013.–2014. aastat. Kõik see aitas avada uksi Talibani mõjule paljudes piirkondades (CRS, 2021; Cordersman, 2021, pp. 6–7). Elanikkonna usaldus riigi ja tema tegemiste vastu kahanes, hoolimata väga suurest välisrahastusest.

Usalduse kasvatamiseks ei ole ka Afganistanis keskvalitsusel olnud paraku piisavalt võimalust, sest riik oli varem pidevas sõja- või kriisiolukorras. Seda võimendas Afganistani keeruline geograafiline paiknemine, eri rahvusgruppide mitmekesisus ning hõimu- ja sõjapealike isepäisus. Seega puudusid Afganistani keskvalitsusel kontrolli saavutamiseks ja ühiskonna kerkuse tugevdamiseks sobivad tingimused, mida võimendas korrupsioon ja väliste partnerite-osapoolte sageli üksteisele vastukäivad ja erisuunalised tegevused. Seetõttu ei suutnud Afganistani valitsus kujundada ühiskonna kerkust pikaajalistele julgeolekuprobleemidele vastu seismiseks ning muutus korrupsiooni ja oma välisabisõltuvusega pigem nende süvendajaks.

Tabel 3. Riigi ja ühiskonna kerkus (autori koostatud)

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Doktriin (<i>doctrine</i>)	Afganistani ülesehitamise visioonis lähtus <i>daira-yi' idalat'</i> ist, mida toetas rahvusvahelise koalitsiooni laiapidne lähenemine.	Sõnastatud eesmärged ei viidud ellu või eelisarendati valitud valdkondi. Korrupsioon ja vähene teadlikkus olukorrast pärssis plaanide elluviimist. Valitsus ei suutnud oma võimu kunagi kogu territooriumil kehtestada.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Organisatsioon (<i>organization</i>)	Etnolingvistikliste rühmade mitmekesisus.	Suurim etniline grupp puštunid oli peamine Talibani toetaja. Süvenesid vastuolud rahvusrühmade vahel. Korruptsioon oli üldlevinud kõikides riigi institutsioonides ja pärssis riigi suutlikkust ennast Afganistani territooriumil kehtestada.
Väljaõpe (<i>training</i>)	Naistel võimaldati hariduse omandamine, rahvusvahelise koalitsiooni investeringud olid suunatud hariduse kättesaadavuse parandamiseks.	Korruptsiooni ja keeva teadlikkuse tõttu arenes haridusvaldkond aeglaselt, õppeasutused olid alarahastatud ja puudusid õppetööks vajalikud vahendid. Kuigi naistel tekkis võimalus koolis käia, ei pruukinud see olla võimalik puuduliku taristu või vahendite tõttu.
Varustus (<i>material</i>)	Rahvusvahelise koalitsiooni ja partnerite eesmärk oli toetada kohalikke kogukondi eluliselt vajalike vahendite ja varustusega.	Kogukondi toetav varustus ja vahendid ei vastanud Afganistani keerulise keskkonna nõutele või korruptsiooni tõttu jõudsid elanikkonnani planeeritust tunduvalt väiksemas koguses ja kehvema kvaliteediga vahendid. Selle tagajärjel kannatas oluliselt Afganistani valitsuse ja rahvusvahelise koalitsiooni autoriteet.
Personal (<i>personel</i>)	Nõuded keskvalitsuse haldusaparaadile ja selle isikkoosseisule olid Afganistani suurst ja etnilist killustatust arvestades liiga kõrged.	Ametnike määramine toimus korruptsiooni tõttu ebaõiglaselt. Ametnikud kasutasid oma positsiooni isiklike hüvede saamiseks, nõrgestades tugevalt nii Afganistani valitsuse kui ka seda toetava rahvusvahelise koalitsiooni autoriteeti.
Juhtimine (<i>leadership</i>)	Sõnades oli juhtide eesmärk demokraatlike põhimõtete, vabade valimiste ja õigusriigi põhimõtete juurutamine.	Alaline sõjategevus Talibaniga pärssis demokraatlike protsesside elluviimist, sh oli piiratud vabade valimiste elluviimine. Afganistani valitsejad olid korruptsiooni tõttu sageli rohkem huvitatud isiklikust kui riigi huvidest. Tulemuseks oli rahva pettumine valitsuses ja selle legitimsuses.
Taristu (<i>facilities</i>)	Rahvusvahelise koalitsiooni ja partnerite investeringud olid mõeldud riigi terviklikuks ülesehitamiseks koostöös Afganistani valitsusega.	Korruptsiooni tõttu nurjusid kogukondi toetavad taristuprojektid või nende tulemus oli oodatust kesisem. Taristuprojektid võisid kasvatada etnilisi pingeid, sest nende elluviimine võis sõltuda etnilisest sihtgrupist. Rahvusvahelise koalitsiooni muutuvad plaanid (sh rahastus) ja kohapealne korruptsioon nurjasid sageli mahukate pikaajaliste projektide elluviimise.

TEGUR	KIRJELDUS	TULEMUS
Koostöö-võime- lus (<i>interoperability</i>)	Afganistani suuruse ja kehvataaristutõttu oli eri piirkondade koostöö raskendatud. Keskkvalitsusel ei õnnestunud ennast kunagi täielikult Afganistani territooriumil kehtestada.	Sidusama riigi ülesehitamist pärssis kehvataaristut, Afganistani keeruline keskkond ja üldlevinud korruptsioon. Keskkvalitsusel ei õnnestunud ennast seaduslikult kehtestada ja ühendada ühiskonda võitluses Talibani vastu.

2.1.4. *Strateegiline kommunikatsioon*

Valdkond hõlmab ühiskonna ja liitlaste toetuse hoidmist põhiseaduslikule korrale. See tähendab selliste ühiskonnasiseste konfliktide ärahoidmist ja maandamist, mis aitaksid kaasa vaenlase eesmärkide saavutamisele, ohustaksid riigi põhiseaduslikku korda ning õhustaksid riigi kuvandit nii riigi sees kui ka rahvusvaheliselt. (Riigikantselei, 2021, lk 9)

Taliban suutis ära kasutada Afganistani ametnike ja julgeolekujõudude nõrkust ja lõhestumist, kasutada altkäemaksu oma eesmärkide saavutamisel, hirmutada või tappa olulisi isikuid ning lõpuks sundida alistumisele ähvarduste abil. Taliban ühendas mässuliste sõja poliitilise sõjapidamisega ning kasutas poliitiliste relvadena Afganistani korruptsiooni, isiklike ambitsioone ja individuaalseid nõrkusi, saavutades järjest suurema oskuse ja koordineerituse riiklikul tasandil, kuni sellest sai peamine tegur Afganistani valitsuse ja vägede kokkuvarisemisel (CRS, 2021; Cordersman, 2021, pp. 9–11).

2.1.5. *Rahvusvaheline tegevus*

Diplomaatia keskendub ennekõike julgeolekuohtude ennetamisele ja tõkestamisele, milleks riik tagab kõik vajalikud vahendid. Julgeolekuküsimuste lahendamisel peaks riik eelistama rahvusvahelist ja laiahaardelist mitmepoolset koostööd, seda nii üleilmasel kui ka piirkondlikul tasandil, aga ka koostööil põhinevaid ja vastastikku toetavaid riikidevahelisi suhteid (Riigikantselei, 2017, lk 8).

Ei saa alahinnata diplomaatia ja rahvusvaheliste suhete rolli riigi stabiilsuse mõjutajana. Kuigi diplomaat Kyllike Sillaste-Elling käsitles probleemi eelkõige lähtudes võimalikest ohtudest Eestile, on Afganistan näide, kus eri riikide vastuoludest kantud diplomaatiliste sammude ja poliitilise sekkumise tõttu võib oluliselt kannatada siseriiklik stabiilsus.

Näiteks Afganistani keskkvalitsuse ja Afganistani riiklike kaitse- ja julgeolekujõudude ootamatu kokkuvarisemise hämmastavat kiirust võis põhjustada Ameerika Ühendriikide poliitikute tegevus. USA mitte ainult ei kuulutanud välja oma sõjalise kohalolu ja toetuse kaotamise tähtaegu (sh seda oma partneritega ainult vähesel määral koordineerides),

vaid vähendas kohalikele julgeolekujõududele mõeldud toetust tasemele, kus Afganistani väed ei saanud enam funktsioneerida (Kissinger, 2021).

Need tegelikud ja kavandatud kärped olid piisavalt olulised, et olla Talibanile peamiseks stiimuliks üldpealetungi ettevalmistamiseks, ning veensid paljusid Afganistani ametnikke ja ohvitseri, et USA ja liitlasväed on tõesti lahkumas ja et nad on sunnitud tulevikus paratamatult leppima Talibani ülemvõimuga (Cordersman, 2021, p. 4). Seega olid liitlaste sõjalise kampaania lõpuks paljud Afganistani poliitikud ja valitsustegelased valmis kõrvale astuma või alla andma, kuna rahvusvahelist toetust enam ei tundud ega nähtud perspektiivi olemasoleva valitsuse toetamiseks.

Sõjas mässuliste vastu on näited Vietnamist ja Alžeerias (Metz & Millen, 2004), kus valitsuse ilmselgetel sõjalistel võitudel pole tähtsust, kui mässulistele terendab tulevikus perspektiiv oma edu suurendamiseks, samas kui seaduslik valitsus muutub kohalikul tasandil järk-järgult üha isoleeritumaks ja ebakindlamaks.

2.1.6. Laiapindse riigikaitse probleemid Eestis

Võrreldes Afganistani probleeme Eesti riigikaitse laia käsituse hetkeseisuga on mitmeski valdkonnas võimalik tuvastada kattuvusi. Sõjaliste võimete arendamisel oleme sunnitud ärevat julgeolekuolukorda arvestades arendama välja sõjalist võimekust mahus, mis ületab tugevalt riigi reaalselt võimekust, eelkõige kvalifitseeritud inimjõus, aga ka investeeringutes. Täiendavate välisriikide või investeeringute mõjul on risk, et tänapäevaseid vahendeid ja tehnikat koguneb rohkem, kui seda on otstarbekalt ja jätkusuutlikult võimalik rakendada. Sarnase olukorra tekkimise võimalused on ka sisejulgeolekustruktuurides ja teistes, riigi julgeolekut toetavates valdkondades (nt tervishoid ja meditsiin), mis nii kestvast COVID-19 pandeemiast kui ka Venemaa agressiivsest käitumisest tulenevalt on siseriikliku surve all. Kuna ülesanded ei saa jääda täitmata, tähendab see alalist suurenevat koormust nendele meestele ja naistele, kes peavad nende ohtude ja probleemidega igapäevaselt võitlema. Lühiajaliselt on need pingutused talutavad, kuid pikaajaliselt peavad lisanduma võimalused, kuidas nende inimeste panust väärikselt hinnata, muidu võib neid tabada moraalne kollaps, nagu nägime seda Afganistani relvajõudude näitel välgukiirusel tekkivat.

Laiapindne riigikaitse on väikeriigile potentsiaalselt tõhus viis, mis võimaldab võtta kaalutletud riske valdkondade vahel ja selle abil säästa ressursse, keskendudes eelkõige oma valdkonna peamiste eesmärkide täitmisele. See eeldab aga väga head koordineeritust ja koostööd riiklikul tasandil, et iga valdkond arendaks välja olulised võimed ja oleks valmis neid vajaduse korral kasutama ka teiste valdkondade toetamiseks. Eesti on seda lähene-misviisi praeguseks juba üle kümne aasta riiklikul tasemel sihikindlalt juurutanud. Selle protsessi positiivsed tulemused, nagu valdkondadevaheline tugevam integratsioon ja seotus ning võimete sihispärasem ja tõhusam arendamine, avalduvad varsemast jõulise-malt ka värskest kinnitatud riigikaitse arengukavas aastateks 2022–2031.

KOKKUVÕTE

Afganistani konflikt oli hoiatav näide, mis juhtub, kui ilmselged probleemid jätta tähelepanuta või üritada neile leida lihtsad või poolikud lahendused. Afganistani ülesehitamist korraldanud rahvusvaheline koalitsioon USA juhtimisel ebaõnnestus oma peamistes eesmärkides. Riigikaitse laia käsituse raamistikus oli ehk üheks jämedamaks veaks rahvusvahelise sõjalise toetuse alahindamine Afganistani riikliku stabiilsuse tagamisel. Ka hinnangutes, kuivõrd välisest toetusest sõltuvaks oli rahvusvaheline koalitsioon julgeolekujõud kujundanud. Afganistani julgeolekujõud relvastati ja varustati tänapäevase, keeruka ja kalli tehnikaga, mille kasutamiseks puudusid riigis sobivad eeldused. Üksnes kallis tehnika ei motiveeri sõdurit oma elu ohverdama, kui riigi vastu puudub usaldus. Seetõttu oleks Afganistanis ehk tulnud tunduvalt rohkem tegeleda ühiskonna kerksuse loomise ja seda lõhkuva korruptsiooni vähendamisega.

Eesti jaoks on õppetunniks tõdemus, et rahvusvaheline toetus on määrav ülekaaluka ohuga toimetulekul. Eelkõige tuleb aga tugevdada ühiskonna kerksust, mis loob riigis sidususe valdkondade vahel. Alles sellele tugevale vundamendile saab luua tõhusad julgeolekujõud sise- ja väliste ohtude vastu võitlemiseks. Üksnes kallis tehnika ja varustus ei otsusta edu või ebaedu üle, vaid pigem kasutajate kõrge moraal. Afganistani näitel langes armee moraal ja võitlusvõime, samal ajal kui riiki tehtud investeeringud olid kõrgeimal tasemel. Afganistani relvajõud lagunesid ajal, kui nende käsutusse oli usaldatud rohkem ja paremat tehnikat ja relvastust kui seda oli enamikul naaberriikidel. Olgu see ehk olulisem õppetund, et enne tehnikat ja varustust tuleb investeerida inimestesse, kes peavad tundma, et nende ülimalt ohverdust väärtustatakse ka enne otsustavat hetke.

Ilmselgelt ei olnud Afganistani riigikaitse laia käsituse toimimiseks valdkondade areng omavahel vajalikul määral seotud. Afganistani jaoks oleks sobinud ehk väiksemad (või jõukohasemad) ja paremini väljaõpetatud julgeolekujõud, mille loomine oleks olnud jõukohane, kui ühiskond oleks sidusam ja oleks puudunud võimalolijate eri osapoolte rivaliteet. Siin on Eesti ja Afganistani arengutes olnud sarnasusi, sest ka meil on, hoolimata juba tehtud edusammudest, laiapiindse riigikaitse lähenemisviisi rakendamisel olulisi probleeme valdkondadevahelise koostöö korraldamisel (Jermalavičius *et al.*, 2014, lk 58). Afganistan andis meile võimaluse näha, kuidas lahendamata probleemide kuhjumisel võib riik hukkuda. Olgem meie targemad ja võtame seda õnnetust õppetunnina niisuguste probleemide ennetamiseks ja läbikukkumise vältimiseks, sest ajalugu tavaliselt järeleksamile ei luba.

IVO PEETS

Kaitseväe Akadeemia, nooremteadur, Kaitseväe võimearenduse programmi juht

E-post: ivo.peets@mil.ee

Ivo Peets on kaitseväes teenitud 17 aasta jooksul töötanud eri ametikohtadel maaväes ja kaitseväe peastaabis, osalenud rühmaülemana sõjalisel missioonil Afganistanis ja Mali islamivabariigis rahvusvahelise staabi pikaajalise võimearenduse osakonna juhataja asetäitjana.

Lõppenud projektidest on märkimisväärsemad reservüksuste väljaõppe ja ajateenijate väljaõppetsükli ümberkorraldamine sidusamalt kaitseväe sõjaliste eesmärkidega ning Eesti töögrupi juhtimine NATO pikaajalise võimearenduse dokumendi (*NATO warfighting capstone concept*) koostamisel.

Praegu jätkab ta doktoriõpinguid, mille käigus uurib kaitseplaneerimise meetodikate rakendamise võimalusi väikeriigis ja juhib kaitseväe sõjaliste võimete pikaajaliste arendusplaanide koostamist.

Ivo Peetsi peamised uurimisvaldkonnad on kaitseplaneerimine, võimearendus, organisatsiooniarhitektuur, militaarselt rakendatavad autonoomsed ja robotsüsteemid.

KASUTATUD ALLIKAD

- Barfield, T., 2010. *Afghanistan – A Cultural and Political History*. Princeton: Princeton University Press.
- Congressional Research Service (CRS), 2021. *US Military Withdrawal and Taliban Takeover in Afghanistan: Frequently Asked Questions*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46879> [Kasutatud 12.02.2022].
- Cordesman, A. H., 2021. The Reasons for the Collapse of Afghan Forces. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.jstor.org/stable/resrep34044> [Kasutatud 13.02.2022].
- Field, M. & Ahmed, R., 2011. *A Review of the 2001 Bonn Conference and Application to the Road Ahead in Afghanistan*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://inss.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/inss/Strategic-Perspectives-8.pdf> [Kasutatud 14.03.2022].
- Government of the Islamic Republic of Afghanistan (GIRA), 2005. *Afghanistan National Development Strategy, volume 1*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/AFA4970B33A0505E49257107000811C6-unama-afg-30jan2.pdf> [Kasutatud 02.02.2022].
- Gross, E., 2009. *Security Sector Reform in Afghanistan: the EU's Contribution*. *European Union Institute For Security Studies. Occasional paper 78*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://issat.dcaf.ch/download/8823/83148/european%20union%20institute%20for%20security%20studies.pdf> [Kasutatud 02.02.2022].
- Jermalavičius, T., Pernik, P., Hurt, M., Breitenbauch, H. & Järvenpää, P., 2014. *Avar julgeolek ja riigikaitse*. Tallinn: Rahvusvaheline Kaitseuringute Keskus.
- Kissinger, H., 2021. Henry Kissinger on why America failed in Afghanistan. *The Economist* 25.08.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.economist.com/by-invitation/2021/08/25/henry-kissinger-on-why-america-failed-in-afghanistan> [Kasutatud 13.02.2022].
- Lee, J. L., 2018. *Afghanistan – A History from 1260 to Present*. London: Reaktion Books.
- Metz, S. & Millen, R., 2004. *Insurgency and Counterinsurgency in the 21st Century: Reconceptualizing Threat and Response*. The Strategic Studies Institute. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/1691.pdf> [Kasutatud 14.03.2022].
- Puusepp, M., 2021. Eesti jalaväeüksuste Afganistani konfliktid kogemus. *Ajakiri Sõdur*, 5, lk 7 – 11.

- Riigikantselei, 2017. *Eesti julgeolekupoliitika alused*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/306062017002> [Kasutatud 12.02.2022].
- Riigikantselei, 2021. *Riigikaitse arengukava 2022–2031*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://riigikantselei.ee/ru/media/1451/download> [Kasutatud 13.02.2022].
- Savitz, S., 2021. Lessons from Afghanistan. *RAND*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.rand.org/blog/2021/09/lessons-from-afghanistan.html> [Kasutatud 12.02.2022].
- Special Inspectors General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR), 2021. *What We Need to Learn: Lessons from Twenty Years of Afghanistan Reconstruction*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf> [Kasutatud 09.02.2022].
- Stavridis, J.G., 2011. The Comprehensive Approach in Afghanistan. *PRISM 2* (2) 03/211. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://cco.ndu.edu/PRISM/PRISM-volume-2-no-2/> [Kasutatud 12.02.2022].
- Tanner, S., 2002. *Afghanistan – A Military History from Alexander The Great to The Fall of The Taliban*. Boston: Da Capo Press.
- The 9/11 Commission, 2002. *The 9/11 Commission Report*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://govinfo.library.unt.edu/911/report/911Report.pdf> [Kasutatud 12.02.2022].
- Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (ÜRO), 2019. *World Population Prospects 2019, Volume II: Demographic Profiles*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://population.un.org/wpp/Graphs/1_Demographic%20Profiles/Afghanistan.pdf [Kasutatud 12.02.2022].
- Walther-Puri, A., 2021. Afghanistan: A Tragic Lesson of the US Military's Flawed Approach to Capacity Building. *Just Security*, 06.09.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.justsecurity.org/78086/afghanistan-a-tragic-lesson-of-the-us-militarys-flawed-approach-to-capacity-building/> [Kasutatud 13.02.2022].
- Willasey-Wilsey, T., 2021. *Why Did the Afghan Army Evaporate?* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/why-did-afghan-army-evaporate> [Kasutatud 12.02.2022].